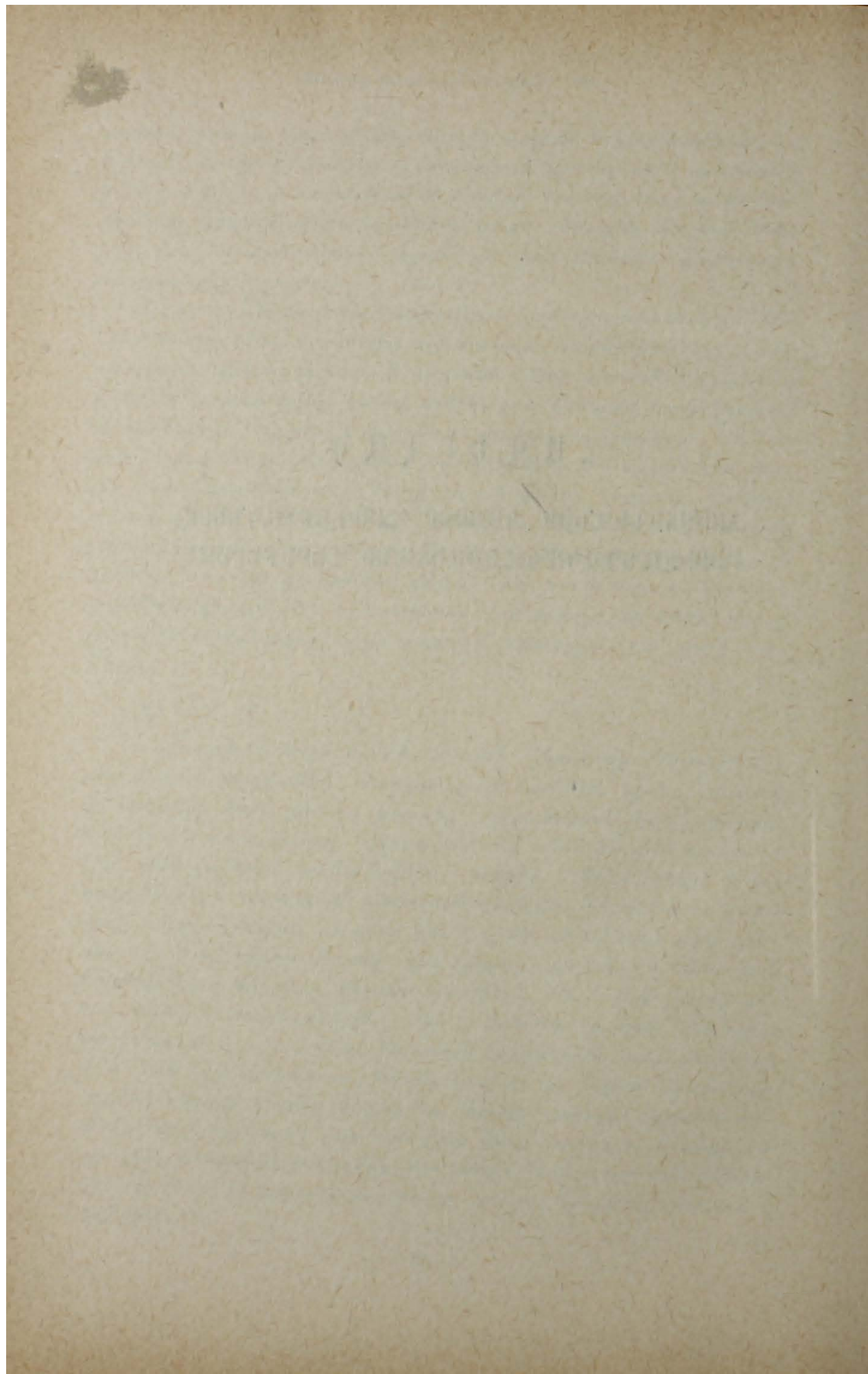

Հ Ա Վ Ե Լ Վ Ա Ծ

ՀՈՒՍՏԻՆԻԱՆՈՍ ԿԱՅՍԵՐ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿՆԵՐԸ
ԲՅՈՒՋԱՆԴԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

ՀՈՒՍՏԻՆԻԱՆՈՍ ԿԱՅՍԵՐ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿՐ ԲՅՈՒՋԱՆԴԱԿԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ՝

«Հուստինիանոս կայսրը Զետային² Հայաստանի, Պողեմոնյան
Պոնտոսի և ազգությունների փառավորյալ զորավարին:

Շնորհիվն աստուծո, ստանալով հռոմայեցիների իշխանու-
թյունը, մենք, մղված հոգատարությունից և խոհեմ կշռադատելով
գտանք, որ անհրաժեշտ է Հայաստանի, Պողեմոնյան Պոնտոսի և
ազգությունների համար սույն հրովարտալով հիմնադրել հատուկ
ռազմական ղեկավարի պաշտոնը: Մենք քո պայծառափայլությա-
նը, որն իր նախկին գործունեությամբ աչքի է ընկել, նշանակում
ենք այդ պատասխանատու պաշտոնին: Հայտնի պրովինցիաներից
Մեծ Հայքը, որը և ներքնագույն է կոչվում, և ազգությունները
(այն է Անդետենան, Ինգիլենան, Ասթիանենան, Սոֆենան, Սոֆա-
նենան՝ Մարտիրոսյուս քաղաքով և Բալաբիտենան), նաև Առաջին
և Երկրորդ Հայքերը հանձնում ենք քո հոգատարությանը՝ նրանց
դուքսերի հետ միասին, որով միանգամայն վերանում է կոմեսի
պաշտոնը: Քո տրամադրության տակ ենք դնում որոշ լեգեոններ՝
ոչ միայն նրանք, որոնք մենք նոր ենք հավաքագրում, այլև առանձ-
նացնելով մայրաքաղաքի զորքերի կազմից, ինչպես և Արևելյան
ու այլ զորքերից: Դրանով սակայն այս վերջին զորաբանակների
լեգեոնների թիվը չի կրճատվում, քանի որ մենք նախապես նրանց
կցել էինք բազում լեգեոններ: Ղրանով մենք պետությանը չենք
ծանրաբեռնում, ոչ էլ ավելորդ ծախսեր անում: Մենք այժմ վերո-
հիշյալ զորաբանակներից վերցնում ենք որոշ լեգեոններ, բայց
դրանից հետո նրանց կազմում մնում է ավելին, քան կար մինչև
մեր երջանիկ թագավորությունը»:

ՀՈՒՍՏԻՆԻԱՆՈՍ ԿԱՅՍԵՐ ԷԴԻԿՏԸ ՀԱՅՈՑ ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՄԱՍԻՆ՝

«Հայոց ժառանգական [իրավունքի] մասին:

Մենք ցանկանում ենք հայերի վրա ևս ամբողջությամբ տա-
րածել մեր օրենքները, տալ նրանց պատշաճ հավասարություն,
ազատել նրանց նախկին անարդարությունից:

Գ Լ Ո Ւ Ք . Ա

Մենք վերջերս իմացանք նրանց մոտ գոյություն ունեցող բար-
բարոսական և կոպիտ մի օրենքի մասին, որ վայել չէ ո՛չ հռոմայե-
ցիներին, ո՛չ էլ մեր պետության արդարության ողուն, այն, որ
ծնողներին ժառանգելու [իրավունք] ունեն միայն տղամարդիկ,
բայց ոչ երբեք կանայք: Այդ իսկ պատճառով սույն սրբազան
օրենքով հրամայում ենք քո սլաշառափայլության¹, որ ժառանգե-
լու իրավունքը նույնը լինի, ինչպես թելադրում են հռոմայեցիների
օրենքները, որ Հայաստանում ժառանգելու իրավունքը տարածվի
և՛ տղամարդկանց, և՛ կանանց վրա: Մենք այդ նպատակով ենք
մեր օրենքներն այնտեղ ուղարկել, որպեսզի նման հարցերի կա-
պակցությամբ դիմեն նրանց:

1. Եվ քանի որ մենք բոլորովին անտեղի ենք համարում [վե-
րանայել] այն, ինչ արդեն կատարվել է անցյալում, այդ սլառառով
հրամայում ենք, որ սույն օրենքը ուժի մեջ մտնի մեր բարեպաշտ
թագավորության սկզբից հաշված², և այդ օրից մինչև այժմ՝ վախ-
ճանված մարդկանց թողած ժառանգության հարցերը լուծել այս
[նոր] օրենքի համաձայն, բացառյալ այն դեպքերը, երբ հարցն
արդեն լուծված է, և այս կամ այն կերպ որոշված: Այդպիսի դեպքե-
րում հրամայում ենք հարցը չվերանայել և թողնել ուժի մեջ:

2. Մենք ցանկանում ենք, որ նշված ժամանակվանից կանայք
ևս իրավունք ունենան, այսպես կոչված, տոհմային կալվածքներից
ժառանգություն ստանալու: Իսկ եթե գտնվեն այնպիսիք, ովքեր
հակառակ իրենց սովորութային ժառանգական իրավունքի, իրենց
դուստրերին արդեն գրանցել են որպես ժառանգորդ, այդ դեպքում
այդ կանայք և նրանցից ծնված երեխաները մասնակից թող դառ-
նան տոհմային կայքի ժառանգմանը:

Հուստիճիանոս կայսեր հրովարտականքը

[Վ ե ր ջ ա ր ա ն]

Քո գերազանցությունը թող պահպանի և ի կատար ածի սույն սրբազան օրենքով արտահայտված մեր կամքը, որպեսզի մեր օրենքները տարածվեն և ուժ ունենան բոլորի վրա։ Սույն օրենքը, ինչպես ասացինք, գործողության մեջ է մտնում մեր թագավորության սկզբից, որից սկսած պետք է խստիվ ղեկավարվել նրանով, և բոլորը [պարտավոր են] այն պահպանել»։

ՀՈՒՍՏԻՆԻԱՆՈՍ ԿԱՅՍԵՐ 21-ՐԴ ՆՈՎԵՂԼԱՆ՝ ՀԱՅՈՑ ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՄԱՍԻՆ՝

«Հայերի մասին, որպեսզի նրանք ևս ամեն ինչում հետևեն հոռմալեցիների օրենքներին։ Նույն կայսրը Ակակիոսին, Հայաստանի գերապայծառ անթյուպառոսին։

[Ն ե ր ա ծ ու ր յ ու ն]

Յանկանալով, որ Հայոց աշխարհում գործեն լավ օրենքներ և այնպես անել, որ այն ոչնչով չտարբերվի մեր պետությունից, մենք զարգարեցինք այն հռոմեական վարչաձևով, վերացրինք նրա նախկին անվանումները։ Մենք սովորեցրինք նրանց օգտվել հռոմեական կարգ ու կանոնից և կարգադրեցինք, որ նրանք [կառավարվեն] միայն այն օրենքներով, որոնք ընդունված են հռոմայեցիների մոտ։ Մենք որոշեցինք սույն օրենքով վերացնել նրանց ազգ սխալը, որ սլեսզի, հակառակ իրենց բարբարոսական սովորույթին, ծնողներին, եղբայրներին և մնացած ազգականներին ժառանգելու իրավունք ունենան ո՛չ միայն տղամարդիկ, այլև կանայք, որ կանայք առանց պոռլզի չամուսնանան, և որպեսզի նրանք այսուհետև չգնվեն իրենց ապագա ամուսինների կողմից, մի առավել բարբարոսական սովորույթ, որ մինչև օրս նրանց մոտ օրենքի ուժ ունի։ Լոկ նրանք չեն, որ նման վայրենի սովորություն ունեն, այլև ուրիշ ժողովուրդներ ևս։ Դա մարդկային բնության անպատվությունն է, կանանց սեռի ստորացումը։ Կնոջը դիտում են որպես ցածր և անպատիվ մի էակի, ամեն մի պատվից զրկված լինելու արժանի, կարծես նա աստուծուց չի ստեղծվել և չի մասնակցում սերնդի հարատևմանը։

Հուստիւնիանոս կայսեր հռովմայականութիւնը

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա

Արդ, սույն սրբազան օրենքով սահմանում ենք, որ հայերի մոտ ևս ուժ ունենան կանանց՝ ժառանգելու մասին մեր իրավունքը, մեր օրենքները, ոչ մի տարբերութիւն գոյութիւն չունենա տղամարդկանց և կանանց միջև: Ինչպես որ սահմանված է մեր օրենքներով՝ ծնողներին ժառանգելու իրավունքի մասին, այն է հոր, մոր, պապին, տատին և այսպես վերընթաց գծով, կամ էլ վայրընթաց գծով՝ որդուն, դստեր ժառանգելու մասին, ահա այդ նույն կարգով կատարվի նաև հայերի մոտ և Հայաստանում գործող օրենքները ոչնչով չտարբերվեն հռոմայեցիների [օրենքներից]: Քանի որ նրանք մեր պետութեան հպատակներն են և մյուս ժողովուրդների հետ միասին մեղ են ծառայում և վայելում մեր [բարիքները], ապա չի կարելի, որ միայն նրանց մոտ կանայք չօգտվեն այն հավասարութիւնից, որ գոյութիւն ունի մեղ մոտ: Բոլորի վրա հավասարապես թող տարածվեն մեր օրենքները, և այն [օրենքները], որոնք մենք վերցրել ենք հներից և զետեղել մեր ինստիտուցիաների և դիոքստաների մեջ, ինչպես նաև նախկին ինքնակալների և մեր կողմից հրապարակված օրենքները:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ

Մենք սահմանում ենք, որ այս բոլորը ուժի մեջ լինեն ընթացիկ տասնևչորսերորդ ինդիկտիոնի սկզբից⁷, սույն օրենքի հրապարակումից: Մենք գտնում ենք, որ անցյալի վրա այն տարածելը ոչ թե կկարգավորեր հարցը, այլ ընդհակառակը առաջ կբերեր խառնաշփոթութիւն: Այն թող ուժի մեջ մտնի, ինչպես ասացինք, ընթացիկ ինդիկտիոնի սկզբից. այսուհետև ժառանգելու մեջ հավասարութիւն կա, ժառանգելու իրավունքը հավասարապես տարածվում է և՛ կանանց, և՛ տղամարդկանց վրա: Անցյալում կատարվածը և՛ տոհմական կալվածների⁸, և՛ որևէ այլ կայքի [ժառանգութեան] վերաբերյալ՝ թույլ ենք տալիս մնա անփոփոխ, և կանայք ոչ մի դեպքում չսլետք է մաս ունենան այդ տոհմական կալվածներից և ընդհանրապես ժառանգութիւնից, որն արդեն տրվել է մինչև 13-րդ ինդիկտիոնը ներառյալ: Մեր սույն օրենքը ուժի մեջ է մտնում միայն նշված ժամանակվանից, այն է 14-րդ ինդիկտիոնից:

Վ Ե Ր Զ Ա Ր Ա Ն

Քո պաշտառափայլութիւնը և քեզանից հետո պաշտոնդ ստացողները մեր սույն սրբազան օրենքը թող հավիտյան սլահպանեն»:

ՀՈՒՍՏԻՆԻԱՆՈՍ ԿԱՅՍԵՐ 31-ՐԴ ՆՈՎԵՂԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԲԱՐԵՆՈՐՈԳՈՒՄՆԵՐԻ ՎԵՐԱՔԵՐՅԱՊՑ

«Հայաստանի շորս արխոնտների նշանակման մասին
նույն կայսրը Արևելքի սրբադան պրետորիոնի երկիցս պրե-
ֆեկտին, ամենափառավորյալ Հովհաննեսին՝ ապոֆյուլատոսին և
պատրիկին:

[Ն Ե Ր ա ծ ու թ յ ու ն]

Այն ինչ թափթփված է և դես ու դեն ցրված, եթե պետք եղած
կարգի բերվի և դասավորվի՝ բոլորովին այլ տեսք կստանա: Տղեղը
գեղեցիկ կդառնա, վատը՝ լավ, այն, ինչ նախկինում ցրված էր և
խառնիճաղանջ, ձև կստանա և որոշակիություն ձեռք կբերի: Մենք
ահա այդպիսի վատ դրությամբ մեջ գտանք Հայոց երկիրը և որոշե-
ցինք ընդհանուր ձևի բերել այն, որպեսզի բարեկարգ վիճակը նրան
անհրաժեշտ հղորկություն տա և պետք եղած կարգ ու կանոնը հաս-
տատվի:

Գ Լ Ո Ւ խ Ա

Այդ իսկ նպատակով մենք կազմակերպեցինք շորս Հայք, մեկը՝
Ներքնադույնը, որի մայրաքաղաքը կրում է մեր բարեպաշտ անու-
նը, անցյալում Բաղանիս կամ Լեոնտոպոլիս: Նրան մենք շնորհե-
ցինք անթյուպատոսություն և նրա կառավարիչ նշանակեցինք
պայծառափայլ Ակակիոսին, որի պաշտոնը համարում ենք սպեկ-
տաբիլային¹⁰ և շնորհում նրան բոլոր այն, ինչ հասնում է անթյու-
պատոսության: Մենք նրան շնորհեցինք անթյուպատոսի նշա-
նակներ և օժտեցինք բոլոր այն իրավունքներով, որ հասնում են
այդ պաշտոնին: Ներքնադույն [Հայքին] մենք տալիս ենք հետևյալ
քաղաքները. Թեոդոսուպոլիսը, որը նախկինում ևս նրա կազմի մեջ
էր մտնում, Սատալան, Նիկոպոլիսը, Կոլոնիան՝ վերցնելով այն,
այսպես կոչված, Առաջին Հայքից, Տրապիզոնն ու Կերասուսը՝
նախկին Պողեմոնյան Պոնտոսից: Այսպիսով որոշ [քաղաքներ]
վերցնելով պրովինցիայի ալայծառափայլ արխոնտից, ինչպես և
երևելի մոդերատորից, կազմում ենք մեկ ամբողջական պրովին-
ցիա՝ յոթ քաղաքով և նրանց շրջաններով:

1. Մենք կազմակերպեցինք Երկրորդ Հայքը, որ նախապես
Առաջին [Հայք] էր կոչվում՝ Սեբաստիա կենտրոնով: Մենք նրան
տվեցինք Սեբաստուպոլիս քաղաքը, որն անցյալում էլ նրա կազ-

Հուստիճիւնոս կայսեր հրովարտականքը

մում էր, դրա վրա ավելացրած նաև Կոմանան՝ վերցնելով այն անցյալում Պողեմոնյան Պոնտոս կոչվածից, Զելան՝ Հելենոպոնտոսից, նաև Բրիսան, այնպես որ այս պրովինցիայի կազմում կա հինգ քաղաք, իսկ կառավարման հեգեմոնային ձևը թողնում ենք, ինչպես որ նախկինում էլ էր, իսկ կառավարչին շտվեցինք ավելի բարձր աստիճան, այլ թողեցինք նույնը, ինչ նախկինում ունեւր:

2. Այնուհետև կազմեցինք Երրորդ Հայքը, որ նախկինում Երկրորդ [Հայք] էր կոչվում: Կենտրոնը հին, երևելի Մելիտենե քաղաքն է, որ գտնվում է շատ հարմար վայրում, ունի առողջ կլիմա և գտնվում է Եփրատի հոսանքից ոչ հեռու: Մենք ներկա հրամանագրով հարմար գտանք այն բարձրացնել սպեկտաբիլային աստիճանի, նրա արխոնտին հորջորջել հուստիճիանոսյան կոմես, և որպես ռոճիկ սահմանում ենք յոթ հարյուր սոլիդ, նրա օգնականին՝ յոթանասուն երկու սոլիդ, իսկ նրա գիվանատան՝ վաթսույն սոլիդ և այն ամենը, ինչ սահմանված է նման աստիճանների համար: Տաքսեոտ կոչվածները [պարտավոր են] զբաղվել ինչով որ իրենք անցյալում զբաղվում էին, մասնավորապես սլետական հարկերի գանձման գործով: Նրանց անունն է միայն փոխվում և կոչվում են այժմ կոմիտիանոսներ, իսկ մնացած ամեն ինչը մնում է անփոփոխ, ինչպես նախկինում տաքսեոտների ժամանակ: Նրան տալիս ենք հետևյալ քաղաքները. Արքա, Արաբիսոս, Արիարաթիա, մյուս Կոմանա (սա կոչվում է նաև Ոսկե [Կոմանա]), Կուկուսոս, որոնք և անցյալում էլ ունեւր, և այսպիսով նրա կազմում կա վեց քաղաք:

3. Մենք կազմեցինք նաև Զորրորդ Հայքը, որ նախկինում պրովինցիայի կառուցվածք չուներ: Նա բնակեցված լինելով ազգություններով, կրում էր տարբեր բարբարոսական անուններ՝ Յոֆանենե, Անգիտենե, Յոֆանե, Ասթիանենե, Բալաբիտենե և գտնվում էր սատրապների իշխանության ներքո: Այս իշխանության նման հորջորջումը ո՛չ հոռմեական է, ո՛չ էլ մեր նախնիներից է գալիս, այլ ներմուծված է օտար պետությունից: Մենք այնտեղ ևս քաղաքացիական կառավարում հաստատեցինք, քաղաքացիական արխոնտ նշանակելով, և նրան տվեցինք Մարտիրոպոլիս քաղաքը ու Կիթարիդոն ամրոցը: Եվ քանի որ մենք նրան կոնսուլային դարձրինք, հետևաբար նա դասվեց օրդինար¹¹ պրովինցիաների շարքը, այնպես որ շորս Հայքերից երկուսը սպեկտաբիլային են, որոնցից մեկը կառավարվում է անթյուպատոսի կողմից, մյուսը՝ կոմեսի, Առաջին Հայքի կառավարիչը անթյուպատոս է, իսկ Երկրորդ Հայ-

քինը՝ կոմեսս: Ինչ վերաբերում է Երկրորդ և Չորրորդ [Հայքի] կառավարիչներին, ապա նրանք օրդինար են: Մենք կարգադրեցինք, որ մինչև հինգ հարյուր դահեկան գումարի բողոքարկման հարցերով չդիմեն երջանիկ քաղաքին, այլ մերձակա սպեկտաբիլային արխոնտներին: Այդ իսկ պատճառով մենք սահմանում ենք, որ Սեբաստիա, Առաջին Հայքի արխոնտին, այն է՝ անթյուպատոսին ուղղվեն բողոքարկումները Երկրորդ Հայքից, իսկ մինչև վերոհիշյալ գումարի չափով բողոքարկումները Չորրորդ Հայքից՝ Մելիտինե, Երրորդ Հայքի կոմեսին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ

Այս բոլորից հետո մենք նպատակահարմար գտանք, որ Երրորդ Հայքի կառավարիչ նշանակենք մի հայտնի մարդու, որն արդեն երկար ժամանակ ծառայել է մեզ և արժանի է այդ մեծ և կարևոր պաշտոնին: Այդպիսին մենք համարում ենք պալածառափայլ Թովմային, որը երկար ժամանակ պաշտոնավարել է Հայաստանում, բացի դրանից նա օգտակար է և ազնվորեն է մեզ ծառայել ու ծառայում: Ահա նրան ենք մենք առաջ քաշում այդ պաշտոնին, որպեսզի նա կառավարի այս պրովինցիան մեր կողմից սահմանված կարգի համաձայն, հոգ տանի կատարելու մեր այլևայլ կարգադրությունները, որոնք ուղղակի մեր կամ անուղղակի՝ սրբազան կոմմոնիտորիաների կողմից են տրվում նրան, և՛ իրեն վստահված պրովինցիայի, և՛ մյուս [պրովինցիաների] վերաբերյալ: Այդ առթիվ մենք պատրաստել ենք նրա համար բազում և զանազան հարցերի վերաբերյալ սրբազան կոմմոնիտորիաներ, որոնք նա պետք է ի կատար ածի շրջաններում ևս:

1. Ինչպես բազմիցս ասել ենք, հոգևորականության վերաբերյալ պետք է պահպանել նախկին իրավիճակը, ոչ մի բան չի փոխվում ո՛չ մետրոպոլիտների իրավունքների հարցերում, ո՛չ էլ նրանց ձեռնադրության գործում: Ուլքեր որ անցյալում իրավունք են ունեցել ձեռնադրելու, այժմ էլ թող ձեռնադրեն, և նախկին մետրոպոլիտները թող մնան իրենց վիճակում: Այդ հարցում որևէ նորամուծություն չի կատարվում:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ

Միանգամայն հասկանալի է, որ քանի որ Երրորդ Հայքի կոմեսին մենք ոչ միայն քաղաքացիական, այլև ռազմական իշխանություն մը օժտեցինք, ապա նրան են ենթարկվում նաև այդ [պրո-

վինցիաներում] գտնվող ղինված ուժերը: Նա, որպես ռազմական ղեկավար, իրավունք ունի իր կողմից կարգադրություններ անելու նրանց, հոգ տանել և ապահովել նրանց մատակարարումը, քննել նրանց թույլ տված ապօրինությունները, թույլ չտալ, որ ղինվորները բռնանան հպատակների վրա: Եթե ավելի ծանր հանցանք կատարվի, ապա նա [պետք է] լսի այդ քրեական գործը՝ եթե օրինազանցները ղինվորականներ են: Նա օժտված է այն բոլոր լիազորություններով, ինչ որ ռազմական ղեկավարները: Ինչպես որ մենք ռազմական լիազորություններ տվեցինք Իսավրիայի, Պակատյան Փոյուգիայի կոմեսներին, նույնպես և Լիկաոնիայի, Պիսիգիայի և Թրակիայի պրետորներին, այնպես և նա ոչ միայն քաղաքացիական գործերում իշխանություն ունի, այլև ռազմական: Նա իրավասու է և՛ ղինվորական, և՛ քաղաքացիական անձնավորություններին կարգադրություններ կատարելու, որպես միասնական իշխանության կրող: Նրա հիմնական հոգսը պիտի լինի այն, որ պրովինցիաներում ոչ մի հանցագործություն տեղի չունենա, անհրաժեշտ պատիժը սահմանի [զսոցանքների համար]: Նրա այդ իրավասությունը տարածվում է պրովինցիայի բոլոր անձնավորությունների վրա [հավասարապես], մասնավոր անձնավորություն է նա, ղինվորական, թե պետական պաշտոնյա: Մենք ուզում ենք, որ մեր հպատակների մեջ մշտապես տիրի անդորրությունը, որպեսզի աշառությունը օրենքի հանդեպ արհամարհանք չառաջացնի:

Վ ե ր ջ ա ր ա ն

Այդպիսով քո գերազանցությունը թող ջանա այժմ և միշտ պահպանել այն, ինչ ներկայացրել ենք մենք՝ չորս Հայքերի կազմակերպման մասին կարգադրությամբ, մասնավորապես Երրորդ [Հայքի] մասին, որը և պատճառ դարձավ սույն սրբազան օրենքի հրապարակման, և ամեն ինչ անի, իր կողմից նույնիսկ հատուկ կարգադրություններ հրապարակելով, մեր սահմանած ամենամյա հարկերը հավաքելու համար»: